

BESÆTTELSESTIDENS ARKIVER

Af *Axel Linvald*¹⁾.

Ingen vil være i Tvivl om, at vor Tidsalder efterlader Efterverdenen en større Rigdom paa historiske Kilder end noget tidligere Tidsrum i Menneskeslægtens Historie. Alligevel vil Arkivmænd i mistrøstige Øjeblikke kunne spørge, om de vældige Papiromasser, som opsamles, nu ogsaa giver fyldestgørende Oplysninger om de Problemer, som det bliver Opgaven for Fremtidens Historieskrivning at kaste Lys over.

Enhver, som arbejder med den nyeste Tids Historie, vil kunne bekræfte, at det tit og mange Gange er ligesaa umuligt at besvare vigtige Spørgsmaal, som inden for tidligere Perioder.

For slet ikke at tale om, at det efterladte Kildemateriale er saa omfattende, at det baade for Enkeltmænd, for Arkiverne og for de historiske Forskningsinstitutter kan synes en uoverkommelig Opgave at gennemarbejde det og udskille dets værdifulde Dele.

For Besættelsestidens Vedkommende og for Skildringen af dens Vilkaar gør der sig yderligere en Række Vanskeligheder gældende. Landsarkivar Hvidtfeldt har i en udmærket Artikel i sidste Hæfte af dette Tidsskrift gjort Rede for de vigtigste af dem. I det følgende fremhæves derfor kun nogle enkelte Forhold som i særlig Grad øver sin Virkning.

Navnlige Aviserne giver som Følge af Censuren og af Tyskernes Trusler og Indgreb kun ufyldstgørende Udtryk for Befolkningens skiftende *Anskuelser og Stemninger*. Selvfølgelig inde-

¹⁾ Foredrag ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde paa Kronborg den 31. August 1946.

holder de mange Fingerpeg, og kan der læses adskilligt mellem Linierne. Alene den nuværende Generation, som oplevede Begivenhederne, vil dog være i Stand til at opfatte alle Hentydninger. I Eftertiden vil man ikke kunne forudsætte den samme Lydhørhed.

Den officielle Statistik og Skattematerialet vil altid belyse Hovedtrækkene i *den økonomiske Udvikling* og dens vigtigste Forandringer. Ligesaa sikkert er det, at Tyskernes mægtige Opkøb og omfattende Anlæg har haft mangfoldige Følger, som kun ufuldstændigt sætter Spor i det almindelige Kildemateriale. Vi har i Dag et Indtryk af deres Indflydelse, men dog vanskeligt ved at give præcise Oplysninger. Eftertiden vil være endnu uheldigere stillet, naar det gælder om at paavise Besættelsens økonomiske Virkninger i de forskellige Befolkningsklasser og Landsdele.

For Skildringen af Besættelsestidens *politiske Historie* kommer det i Betragtning, at de danske Statsmyndigheder, Rigsdag og Ministre, Ministerierne og alle deres Embedsmænd i Centraladministrationen og rundt om i Landet langtfra var eneraadende for Styrelsen. Til den ene Side gjorde Besættelsesmagtens Indflydelse sig gældende, til den anden Side Modstandsbevægelsen og dens forskellige Organisationer. Selv om det danske Centralstyre og Embedsmaskineri aldrig blev sat ud af Spillet, vil det sikkert vise sig at være en uundgaelig Følge af Tilstedeværelsen af de særlige Magtcentra, at Embedsarkiverne faar formindsket Betydning for Fremtidens Fremstillinger af Besættelsestidens Historie.

Som et fjerde Forhold, der gør sig gældende, maa fremhæves, at den almindelige *Usikkerhed og Trusel* mod Liv og Sikkerhed, for hvilken alle offentlige og indflydelsesrige Personer har været udsat, har forringet Omfanget og Betydningen af det private Kildestof, Breve og Optegnelser, som i saa væsentlig Grad giver Bidrag til en Tidsalders mere intime Historie og Oplysninger om dens Enkeltmænds Indflydelse og Motiver.

Af de fremhævede Momenter maa man først og fremmest drage Konsekvensen, at det for Fremtidens Historieforskning vil

faa afgørende Betydning, om vi alle, Myndigheder og Private, hver i sin Kreds og inden for sit Omraade, sørger for, at intet endnu bevaret værdifuldt Kildestof gaar til Grunde.

At overordentlig meget allerede og med Forsæt er blevet tilintetgjort, kan der ikke være Tvivl om. Det er ovenfor nævnt, at Besættelsestidens Farer utvivlsomt medførte, at mange Private brændte deres Papirer. Ogsaa af Statsstyrelsens Arkivalier er der sikkert blevet tilintetgjort adskilligt, hvis Eksistens omkring de særlig farlige Tidspunkter, 9. April 1940, 29. August 1943 og 19. September 1944, kunde have forvoldt ubodelige Ulykker. For slet ikke at tale om de store Mængder af Breve og Optegnelser, som Besættelsesmagtens Myndigheder og danske Nazist-Organisationers Ledelse, tyske Embedsmænd, danske Nazister og Kollaboratører har anset for kompromitterende.

Lad være, at det store Retsopgør, som har været nødvendigt, har medført Ødelæggelser, som ellers vilde være undgaaet. Paa den anden Side er det ligesaa sikkert, at det gennem de hurtige Beslaglæggelser, som har fundet Sted, er lykkedes at redde adskilligt, som ellers vilde være gaaet til Grunde. Lad saa være, at Politi og andre Retsmyndigheder fortrinsvis har haft deres Opmærksomhed henvendt paa Materiale, som er af Betydning for de forskellige Retssager. Breve og Samlinger, som »kun« har historisk Interesse, har de naturligt nok vist mindre Omsorg.

Alt i alt er der ingen Tvivl om, at der gennem Beslaglæggelsen og gennem de mange Retssager bliver tilvejebragt et overordentlig omfattende Materiale, der paa mange Maader kaster Lys over Besættelsestidens Historie, og som før eller senere havner i vore offentlige Arkiver og der bliver tilgængelige for den historiske Forskning.

Vanskeligere er det at sikre det mangeartede Materiale, som stammer fra de Magtcentra, der var uafhængige af den danske Stat og dens Embedsmænd: *Modstandsbevægelsens Samlinger og Besættelsesmagtens Arkiver.*

Naturligvis maa man være klar over, at det ikke har været *Modstandsbevægelsens* Opgave at danne Arkiver. Tværtimod maatte det i Besættelsestiden være dens Bestræbelse, at dens Or-

ganisationer og Handlinger i saa ringe Grad som muligt efterlod sig skriftlige Spor. Da man dog kunde formode, at et og andet var i Behold, som kunde faa historisk Interesse, har Rigsarkivet allerede tidligt, i Juni 1945, henvendt sig til en Række af Frihedsraadets Medlemmer og til andre af Modstandsbevægelsens ledende Mænd, paakaldt deres Interesse for Spørgsmaalet og bedt dem gøre, hvad de formaaede, for at Papirer og Optegnelser, som de raadede over, eller hvis Skæbne de havde Indflydelse paa, maatte blive afleveret til Rigsarkivet. Selvfølgelig har man samtidig fremhævet, at dette paa Forhaand underkaster sig de Betingelser med Hensyn til Tilgængelighed, Benyttelse og andet, som de nuværende Besiddere maatte ønske fastsat.

Svarene viser deres Forstaaelse for Sagens Betydning.

Væsentlige Resultater er allerede opnaaet. Gennem Folketingsmand J. Christmas Møllers Bestræbelser er saaledes det store Arkiv, som er opstaaet omkring *Det danske Raad i London*, blevet afleveret til Rigsarkivet. Da *Christmas Møller* tillige har deponeret sine egne omfattende Optegnelser og Papirer vedrørende hans Ophold og Virksomhed i England, raader Rigsarkivet allerede nu over et meget væsentligt Kildestof til — om man saa maa sige — Modstandsbevægelsens »udenrigske Historie«.

Jeg kan tilføje, at man ogsaa har Opmærksomheden henvendt paa Samlingerne i Modstandskampens andre udenlandske Magtcentra: *Washington* og *Stockholm*.

Blandt andet er »Dansk—Svensk Flygtningetjeneste«s Arkiv blevet afleveret til Rigsarkivet.

Modstandsbevægelsens største Arkiver stammer fra Tiden omkring Befrielsen og fra det siden da forløbne halvandet Aar. Man tænker i første Række paa det saakaldte »*Centralkartotek*« i Vesterport, paa Arkivet, som tilhører *Frihedsbevægelsens Samraad*, og paa de forskellige *Regions*, *Bykomitéers* og *andre lokale Komitéers Arkiver*. Om dem alle gælder det rimeligvis, at deres væsentligste Indhold drejer sig om Modstandskampens militære Indsats lige før og efter Befrielsen; tillige og ikke mindst om de mangfoldige Sager, som staar i Forbindelse med Udrensningen. Der kan dog ikke være Tvivl om, at de ogsaa kaster Lys over de

forudgaaende Aars Begivenheder. Endnu er de stadig Genstand for Benyttelse og bliver først »afleveringsmodne«, efterhaanden som Modstandsbevægelsens forskellige Organer afvikles. Fra forskellig Side nærer man ogsaa Ønske om, at navnlig Modstandsbevægelsens lokale Arkiver forinden bliver benyttet til Udarbejdelsen af historiske Redegørelser.

Fra alle Sider er der blevet givet Løfte om, at Samlingerne skal blive sikrede og bevaret for den historiske Forskning. Af *Centralkartotekets* omfattende Samlinger vil sikkert en Del kunne tilintetgøres; adskilligt beholder Politiet, og for Restens Vedkommende foreligger der Tilsagn om, at det til sin Tid vil blive overladt Rigsarkivet. Ligeledes vil man kunne regne med, at *Frihedsbevægelsens Samraad* vil tilstille Rigsarkivet sine Samlinger, og at Regionerne og de lokale Komitéers Sager vil blive overgivet til Landsarkiverne.

Tilbage er Spørgsmaalet om de *tyske Arkiver*, som mellem 1940 og 1945 er blevet bygget op her i Landet omkring de mangfoldige tyske Myndigheder: Gesandtskab og Wehrmacht, Gestapo og økonomiske Kontorer. Selvfølgelig kan man gaa ud fra, at Politiet har beslåglagt, hvad det har kunnet komme over. Skal man dømme af Pressens Meddelelser om det Materiale, som danner Grundlaget for Anklagerne mod Tyskernes ledende Mænd, maa man dog antage, at det i stor Udstrækning er lykkedes dem inden Katastrofen at skaffe deres kompromitterende Papirer af Vejen. Imidlertid viser Meddelelserne fra Nürnberg-Processen, at den store internationale Domstol er i Besiddelse af et uhyre Arkivmateriale, som ogsaa har Interesse for Kendskabet til Tysklands Politik og Gerninger i de besatte Lande. Som bekendt har ogsaa Danmark haft sine Repræsentanter i Nürnberg, Politimænd og andre, der har haft Lejlighed til at gennemgaa større eller mindre Dele af disse Samlinger. Adskilligt er da ogsaa blevet stillet til Raadighed for danske Retsmyndigheder. For at sikre dette Kildestof ogsaa for danske Historikere har Rigsarkivet allerede tidligt gjort baade Justits- og Udenrigsministeriet opmærksom paa dets Betydning og henstillet, at man i rette Tid, gennem Afskrivning eller Mikrofotografering, sørger for, at Danmark kommer i varig Besiddelse af alle vigtige tyske Dokumenter, som for

kortere eller længere Tid passerer danske Myndigheder, og som har Betydning for vort Lands Historie i Besættelsestiden.

»Sikringen af Kilder til Besættelsestidens Historie« gælder først og fremmest Bevarelsen af de efterladte *Arkiver*. I Erkendelsen af deres forskellige Mangler og Svagheder — ovenfor er fremhævet nogle af de vigtigste — er man ogsaa kommet ind paa Tanken om hurtigst muligt, saa længe Erindringen om de onde Aar endnu er levende, at supplere det allerede foreliggende Kildestof gennem *planmæssige Indsamlinger af Oplysninger*.

Sikkert nok udkommer der allerede en Rigdom af trykte Skrifter, Breve og Beretninger, historiske Fremstillinger og skønlitterære Skildringer. Man kan ogsaa være forvissat om, at mange af Deltagerne i det store Drama før eller senere vil føle Trang til i Memoirer at gøre Rede for deres Oplevelser og Indsatser. Som nedskrevet af Samtidige har det altsammen en betydelig Værdi, men er ogsaa behæftet med store Mangler. For Fremtidens Historieskrivning vil det blive en vanskelig Opgave at vurdere dets kildemæssige Betydning, skelne mellem Første- og Andenhaands Viden og forklare Fejltagelser, bygge Bro mellem ufuldstændige Efterretninger og efterspore Virkningen af den bevidste og ubevidste Motivforskydning, som har gjort sig gældende.

Samme Forhold — flere eller færre af dem — vil sætte Spor i de omfattende Grupper af Materiale, som skyldes systematiske Indsamlinger af Oplysninger. Det vil føre for vidt at nævne alle de foreliggende Opgaver. Landsarkivar Hvidtfeldt har i den allerede omtalte Artikel i »Fortid og Nutid« anført en Række vigtige Spørgsmaal, som det vil være af Betydning for Fremtidens Historieforskning at faa besvaret. Fra forskellig Side er man allerede i Gang med Arbejdet. Paa Foranledning af »Landsforeningen af danske Internerede i Udlandet« udsender saaledes Institutet for Historie og Samfundsøkonomi Spørgeskemaer til de ca. 5000 Danske, som har siddet i tyske Koncentrationslejre eller Fængsler. Selvfølgelig vil det ogsaa være af Betydning, om man paa lignende Maade kan tilvejebringe Oplysninger om andre Kredse og Begivenheder. Blot som Eksempler kan man nævne »Flugten over Øresund« i de bevægede Oktoberdage 1943, og de mange

forskelligartede Forhold som knytter sig til »Tysklandsarbejder-nes« Ophold i Tyskland.

Jeg skal nøjes med at fremhæve en enkelt Opgave, som er af Betydning for den *almindelige politiske Historie*.

Sandt at sige har vi til Dato meget ringe Kendskab til Modstandsbevægelsens indre Opbygning og Arbejdsform, til Frihedsraadets Organisation og Forhold til de store Modstandsgrupper, dets Dannelse og Indflydelse paa de forskellige Tidspunkter og dets Forbindelser med Repræsentanterne for de politiske Partier. Hvor meget ved vi om Begivenhederne i Folkestrejkenes Dage og omkring Samlingsministeriets Dannelse, om Statens Finansiering af Modstandsbevægelsen og om dens Forhold til de Allierede?

Som et Eksempel til Efterfølgelse kan man nævne Professor Aage Friis's Indsamling af Materiale om det første Venstreministeriums Dannelse i 1901. Takket være hans Initiativ og personlige Arbejde ligger der nu i Rigsarkivet en Samling udførlige Beretninger, afgivet af alle Forhandlingens Deltagere.

Ogsaa for Besættelsestidens Vedkommende bør der sættes en lignende Indsamling i Gang, under betryggende Former og med Garanti mod for tidlig Offentliggørelse. Som altid vil Resultatet være afhængig af Menneskene, der paatager sig Opgaven, om de har tilstrækkelig Viden til at stille Spørgsmaalene, kritisk Sans og upartisk Interesse, og ikke mindst, om de nyder de paagældendes Tillid og har Evnen til at vække deres Lyst til at ofre Tid og Tanke paa Opgavens tilfredsstillende Løsning.

Besættelsestidens Historie rummer mange Problemer. Adskillige af dens Forudsætninger rækker tilbage i vor Fortid, og dens Følger vil sætte Spor i vor Fremtid. Det sikre er, at vor egen Vurdering Gang efter Gang vil blive underkastet en stadig grundigere Prøvelse.

Det er vor Generations Forpligtelse efter Evne at gøre det muligt for dansk Historieforskning at give sanddru Skildringer af vort Folks Oplevelser i de fem onde Aar og af deres Betydning for vort Land.

De forudgaaende Linjer er et Forsøg paa at vække Interesse for Opgaven og pege paa nogle af Mulighederne for dens Løsning.